

Kot vsake spomine je tudi pričujoče treba jemati z določeno distanco in kritičnostjo, kajti spomin lahko po eni strani vara (kot tipičen primer so Sirčeve navedbe zadnjih dveh temeljnih točk OF na str. 61, na kar opozarja tudi adekvatna opomba; sicer dobi bralec glede celote občutek visoke stopnje verodostojnosti). Po drugi strani je razumljivo, da želi pričevalec utemeljiti predvsem lastno ravnanje in ob tem spregleda ali zmanjšuje nekatere pomembne okoliščine in dejstva.

Na koncu velja poudariti, da knjiga prinaša 11 pomembnih in zanimivih dokumentov, ki jih razen prvega hrani avtor. Med njimi vzbuja posebno pozornost prvi (Pravdina spomenica izvršnemu odboru OF 13. 1. 1942) ter poslednji (Sodba v imenu ljudstva z dne 12. 8. 1947 - objavljeni dokument se v primerjavi z nekaterimi drugimi izvodi nekoliko razlikuje, saj je na str. 486 pod točko 6 npr. izpadla obsodba Angele Vode).

Pomembno dopolnilo, kvaliteto, širši pomen in uporabnost pa dajejo Sirčevim spominom številne in vsebinsko bogate spremljajoče opombe, katerih avtorica je dr. Jera Vodušek-Starič. Pojasnjujejo predvsem življenjske in politične poti številnih oseb, s katerimi se bralec srečuje tekom Sirčevega pripovedovanja in kot take predstavljajo svojevrstno enciklopedijo, zato je tem bolj na mestu očitek založbi (poleg preštevilnih tiskovnih napak), da ni poskrbela za pripravo ustreznega kazala in s tem olajšala dostopnosti podatkov. Bogastvo podatkov, zbrano z veliko prizadevnostjo, ostaja tako v določeni meri mrtev kapital.

Vida Deželak-Barič

I v a n J a n: *Odstрте zavesе - Okupator in gorenjsko domobranstvo*. Društvo piscev zgodovine NOV Slovenije, Ljubljana 1992, 361 strani

---

Odstрте zavesе so prva monografija, ki je izšla v okviru Partizanskega knjižnega kluba, ustanovljenega pri Društvu piscev zgodovine NOB in katerega namen je spraviti v javnost, med ljudi čimveč kvalitetnih zgodovinskih del, ki z različnih zornih kotov obravnavajo obdobje druge svetovne vojne na slovenskih tleh.

Čeprav se Ivan Jan-Srečko že nekaj desetletij ukvarja z raziskovanjem slovenskega narodnoosvobodilnega boja in je doslej napisal tudi že nekaj knjig (večinoma o gorenjskem partizanstvu), lahko trdimo, da nobeno njegovo delo doslej ni dvignilo toliko prahu v javnosti kot zadnje. O Odstrtih zavesah se mnenja in ocene zelo polarizirajo, od najbolj pohvalnih do takih, ki Jana obtožujejo širjenja polresnic in enostranskega prikazovanja preteklosti. To nas ne sme presenečati, saj imamo opravka z izredno občutljivo temo, ki pri različno mislečih ljudeh odzvanja zelo različno. Na takšne odmeve se bomo morali preprosto navaditi. Kakorkoli že, Janove Odstрте zavesе, ki obravnavajo gorenjsko domobranstvo v letih 1943-1945, so dragocen in zelo tehten prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni in (žal) eden redkih zgodovinskih (monografskih) zapisov o slovenski kolaboraciji z okupatorjem. Janovo delo sloni na obsežnem dokumentarnem gradivu. Mnogo arhivskega gradiva je bilo tokrat sploh prvič uporabljenega in objavljenega. V nekaterih

ozirih posega knjiga daleč preko gorenjskih plotov, zlasti v tistem delu, ki govori o povezavi vodstva nemške policije, gestapa in domobrancev na Gorenjskem z vodstvom domobrancev Ljubljani in tam, kjer govori o vodstvu slovenske kolaboracije nasploh.

Kolaboracija z okupatorjem je posebno poglavje v tragediji slovenskega naroda v apokaliptičnih letih 1941–1945. Ivan Jan je skušal streti samo enega od trdih orehov te zapletene problematike, politične in idejne razbitosti slovenskega naroda. Zlasti se bo pokazalo, da je bila kolaboracija z okupatorjem v času druge svetovne vojne najbolj črn madež v dosednji zgodovini slovenskega naroda in da se tisti, ki so pri tem dejanju kakorkoli sodelovali, resnično nimajo s čim postavljati. Sodim, da je Ivan Jan v svojem delu to tudi uspešno dokazal.

Avtor je svoje delo razdelil na sedem vsebinskih poglavij. Po dokaj obsežni uvodni besedi nam v prvem poglavju z naslovom »Nemški okupator pristane na ustanovitev slovenskega in gorenjskega domobranstva« predstavi razmere na Gorenjskem pred začetkom domobranstva, opiše začetke slovenskega domobranstva v celoti, spregovori pa tudi že o prvih domobrantskih posadkah na Gorenjskem, ki so nastale tik ob nemško-italijanski demarkacijski črti vrh Polhograjskih Dolomitov januarja in februarja 1944. Ker so bile enote Gorenjske samozaščite (domobrancev) okupatorju v veliko pomoč, je s pomočjo vodstva slovenskega domobranstva v Ljubljani ustanovil na Gorenjskem nad 20 domobrantskih posadk, ki so želele uničiti partizane in OF.

V drugem poglavju, ki ima naslov »Nacisti dovolijo in ustanovijo gorenjsko domobranstvo« pa govori o popuščanju okupatorja tistim, ki so se bili pripravljene boriti proti partizanom in osvobodilnemu gibanju, o prisilni nemški mobilizaciji gorenjskih fantov in mož kot poznejši delni kadrovske baze za gorenjske partizane in domobrante ter o širjenju gorenjskega domobranstva pod popolnim nemškim nadzorom, saj je bilo kot Oberkrainer Selbstschutz pod neposrednim policijsko-gestapovskim poveljstvom. Zaradi posebnega statusa Gorenjske v okupacijskih načrtih okupator namreč ni dovolil, da bi se gorenjsko domobranstvo imenovalo enako kot v bivši Ljubljanski pokrajini. Celotna oskrba (uniformiranje, oborožitev, plačevanje, posebno nagrajevanje...) gorenjskega domobranstva je bila okupatorjeva skrb.

Tretje poglavje govori o pomoči osrednjega protipartizanskega (protiosvobodilnega) vodstva pri razvoju gorenjskega domobranstva in o njegovih prizadevanjih, da bi dobilo bolj slovenski značaj.

Četrto poglavje je namenjeno prikazu dejavnosti gorenjskega domobranstva s posebnim poudarkom na predstavitvi dela tako imenovanega Centra gorenjske samozaščite in delovanju posameznih domobrantskih posadk. Zelo zanimiv je prikaz prebegov iz nemške vojske in partizanskih enot v domobrantske postojanke. Zanimivo je, da je okupator dopuščal vstop v domobrantske enote tudi beguncem iz nemške vojske, za katere je bila sicer določena (zaradi dezerterstva) smrtna kazen z obglavljenjem.

Sledi poglavje o gorenjskih domobrantskih v zadnjih mesecih vojne, ko se je hotelo osamosvojiti, vendar brez uspeha, o njihovih spopadih s partizani (zlasti v okviru nemške ofenzive proti partizanom) in o njihovi številčni krepitvi.

V poglavju »Z nemškimi okupatorji v skupnem boju in na skupnem begu« Jan predstavi Rupnikove načrte brez krčmarja ob koncu vojne in namere prevzeti oblast ob pomoči zahodnih zaveznikov. Močna opora pri tem naj bi mu med drugim bilo tudi v brigado Slovenske narodne vojske preoblikovano domobranstvo. Na koncu avtor prikaže še umik domobrancev čez Ljubelj na Koroško in njihovo vrnitev v Jugoslavijo. Ker se je Jan omejil samo na obravnavo gorenjskega domobranstva od njegove ustanovitve do nemške kapitulacije, seveda ni obdelal njegove tragične povojne usode. Ob tem bo potrebno napisati posebno knjigo.

Sledi še sklepna beseda, v kateri avtor povzema temeljna dognanja in opozarja na marsikatero še neodgovorjeno vprašanje v zvezi z raziskovanjem slovenskega domobranstva. Za večjo uporabnost knjige pa je dodal še poglavje o virih in literaturi ter imensko kazalo.

Zelo pomembno je in tudi skrajni čas, da so se zgodovinarji lotili tudi tem, ki so do pred nekaj let še vedno čakale v zaprašenih arhivskih depojih, bodisi zaradi političnih razmer samih bodisi zaradi nedostopnosti arhivskega gradiva, delno pa tudi zaradi pomanjkanja poguma pri samih zgodovinarjih. Pri tem je bilo vseskozi najbolj v zraku vprašanje zgodovinske obdelave nastanka in vloge slovenske kolaboracije in s tem tudi delnega odgovora na vprašanje o morebitni državljanski vojni na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Za Gorenjsko lahko trdimo, da je tam potekal izrazit narodnoosvobodilni boj ob komaj zaznavnih elementih državljanske vojne. Ravno tako je treba reči, da prav ni bilo niti prej, ko se o teh stvareh ni veliko pisalo, kakor ni v redu sedaj v novih političnih razmerah, ko je slovenski narodnoosvobodilni boj dobil preveč politično-revanšistični naboj in ko hočejo nekateri negirati že zdavnaj ugotovljena in tudi znanstveno potrjena zgodovinska dejstva.

Slovenska politična pomlad je naplavila na površino probleme, ki so bili prej desetletja na silo potiskani pod gladino, vseeno pa ostajajo nesporna dejstva, ki jih je slovensko zgodovinopisje v svojih raziskavah utemeljilo in jih ni treba revidirati, poznamo pa jih tudi iz svetovne strokovne literature. Gre predvsem za to, da moramo skoraj izključno slovenskemu osvobodilnemu boju (partizanstvu) pripisati zaslugo, da Slovenija ob koncu vojne ni ostala brez približno tretjine svojega ozemlja, brez 400.000 Primorcev, da nacistični okupator na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem ni uspel uresničiti niti četrte monstroznega načrta deportacij slovenskega prebivalstva, da Štajerska in Gorenjska nikoli nista dejansko postali sestavna dela nacističnega rajha, čeprav je bila to ena temeljnih in zelo kratkoročnih postavk v okupatorjevih raznarodovalnih načrtih in to ravno zato, ker sta postali tako imenovani »Bandenkampfgebiet«. In še bi lahko naštevali.

Prav tako je bil kolaboracionizem s fašizmom in nacizmom v Evropi že zdavnaj jasno opredeljen in nobene potrebe ni, da bi se danes kdorkoli v Sloveniji s tem hvalil oziroma skušal kolaboracijo prikazovati kot nujo v boju s komunizmom in jo zaradi tega opravičevati ter celo enačiti z osvobodilnim bojem. Sodelovanje z okupatorjem, boj pod njegovim vodstvom in z njegovim orožjem je zločin nad narodom in se ga ne da opravičiti. Drugo pa je seveda vprašanje krivde in greha vseh tistih, ki so bili pah-njeni v vrste kolaboracije na osnovi spleta tragičnih zgodovinskih okoliščin na silo

oziroma so bili zavedeni in s tem tudi sami tragične žrtve vojne. Te in takšne je prav gotovo treba ločiti od tistih, ki so se zavestno in prostovoljno pridružili okupatorju in računali, da se ga bodo ob koncu vojne s cenanim diplomatskim manevrom znebili in se enakopravno priključili osvoboditeljem.

Omeniti pa moram še tri kritične pomisleke, ki jih imam ob branju Janove monografije. Prvi se nanaša na nekatere nedoslednosti v poglavju o virih in literaturi, kajti pri navajanju virov pri mnogih ni navedeno, kje se nahajajo, kar pa je zelo pomembno. Druga pripomba gre na rovaš razporeditve poglavij in njihovih naslovov. Dve (prvo in drugo) poglavji namreč govorita o nastajanju domobranstva (Nemški okupator pristane na ustanovitev domobranstva ter Nacisti dovolijo in ustanovijo gorenjsko domobranstvo). Naslovi so tudi predolgi in s tem premalo natančni. Tretja pripomba se nanaša na uvodno besedo, za katero se mi zdi, da je po nepotrebem nekoliko preveč usmerjena v spopad s tistimi, ki »dokazujejo« nujnost in koristnost slovenskega domobranstva za slovenski narod in zato samo še podžiga k novim polemikam. Imam občutek, da jo je avtor verjetno nehote nekoliko preveč spolitiziral, kajti tekst monografije same je dovolj močan, prepričljiv in argumentiran in ne potrebuje nobenega vnaprejšnjega samoopravičevanja in samodokazovanja. V pluralnih demokratičnih časih (če to sploh so?) moramo biti pri pisanju strokovnih, zlasti pa znanstvenih tekstov zelo realni, trdno pri zgodovinskih dejstvih, brez nepotrebnih emocij in politiziranja. Le tako bo zgodovinarjevo pisanje vzdržalo zob časa.

Janova knjiga Odstрте zavese je izjemno zanimivo branje, z močno argumentacijo vsega, kar je napisano, zato predstavlja dragoceno obogatitev našega dosedanjega vedenja o slovenski kolaboraciji in prijetno osvežitev na tovrstnem knjižnem trgu, o čemer pričata tudi že dve izdaji v treh mesecih. Da pa vzbuja v javnosti močno deljena mnenja, pa je knjigi lahko samo v prid.

Marjan Žnidarič

Aleš Gabrič, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952*. Borec 1991, XLIII, 7-8-9, str. 469-655 (187 strani)

O skoraj polstoletnem obdobju po drugi svetovni vojni je do pred kratkim vse slovensko zgodovinske lahko pokazalo le nekaj skromnih pregledov političnega razvoja v Jugoslaviji, kar pomeni, da ga praktično ni bilo. Šele padec režima, ki je to obdobje v zgodovinskem pogledu vzpostavil in ga ves čas absolutno oblikoval, ja ta isti pogled sploh omogočil. V prvi vrsti zato, ker ga je fizično osvobodil nadzora in vsakovrstnega grobega ali subtilnega vsiljevanja željene podobe, nenazadnje pa je opazovalca postavil iz gozda na čistino in mu omogočil nekoliko večjo dostopnost arhivskega gradiva. Ni nepomembno, da je bil ta prehod postopen, začel se je že nekaj časa pred formalno zamenjavo oblasti in v mnogočem še vedno traja. Tudi zgodovinske kot politično zelo občutljiva, neprofitna in zatorej nujno »državna« dejavnost, od katere moremo pričakovati trajnejše rezultate šele čez dalj časa, je v tej kratki dobi začelo naravnost bruhati posamezne študije o pravkar preteklem obdobju.